

ARCHEOLOGIE IN 2004

PALEO-AKTUELL 16

RUG / GIA

Met de jaarlijkse uitgave van Paleo-aktueel
geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie
inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut

Vormgeving: Roelf Barkhuis

Omslagontwerp: Nynke Tiekstra

Foto omslag: Vondst muntschat bij opmeten van de oosttoren
van de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (pp. 84–88; foto S. Benerink).

ISBN 9077922105

ISSN 1572-6622

Website

www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)

Poststraat 6 9712 ER Groningen

tel. 050 363 6712 fax 050 363 6992

gia@let.rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing

Zuurstukken 37 9761 KP Eelde

tel. 050 3080936 fax 050 3080934

info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

©2005, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een
duidelijke bronvermelding zijn voorzien. Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie

PALEO-AKTUEEL
16

ARCHEOLOGIE IN
2004

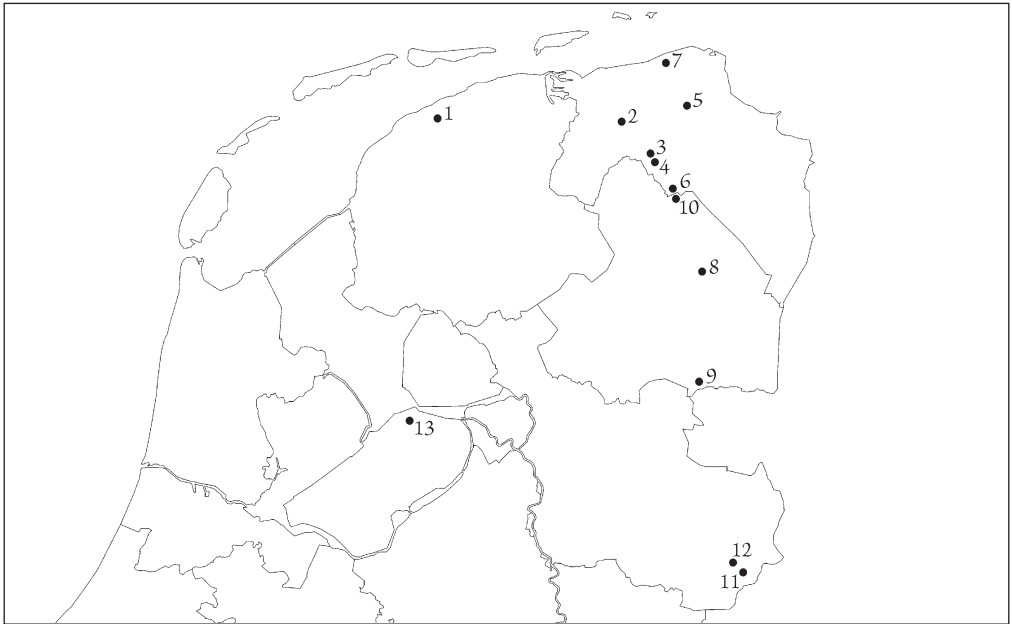
redactie

Jurjen M. Bos
Martijn van Leusen
Daphne Maring
Dick Stapert

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
& Barkhuis Publishing
Groningen 2005

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Duitsland, 3) Egypte, 4) Griekenland, 5) Italië, 6) Spanje.

In dit nummer: 1) Hallum, 2) Brillerij, 3) Groningen, 4) Haren, 5) Kroddeburen, 6) Noordlaren, 7) Wadwerd, 8) Borger, 9) Coevorden, 10) Midlaren, 11) Enschede, 12) Hengelo, 13) Swifterbant.

INHOUD

Voorwoord	vii
HARM TJALLING WATERBOLK Nogmaals 'het geheim van het oude heideland'	1
MARTIJN VAN LEUSEN & TYMON DE HAAS <i>e</i> DNA: naar een <i>e</i> -depot voor de Nederlandse archeologie	3
DICK STAPERT, DICK SCHLÜTER, LYKKE JOHANSEN & MARCEL NIEKUS Middenpaleolithische vondsten van Lonneker bij Enschede (Ov.)	8
DICK STAPERT, DICK SCHLÜTER & LYKKE JOHANSEN Het driehoekige vuistbijltje van Hengelo (Ov.)	16
DICK STAPERT Een geïsoleerde jongpaleolithische spits van Midlaren- 'De Bloemert' (Dr.): Hamburgien of Creswellien?	22
INGER WOLTINGE Gebruikssporenonderzoek aan de vuurstenen artefacten van de LBK-vindplaats Geleen (L.)	30
HELLE MOLTHOF & DAAN RAEMAEKERS Wat te doen met onze doden? Het grafitueel van de Swifterbantcultuur in Nederland	37
JOKE OOSTERHUIS Locatiekeuze van de Trechterbekercultuur op kaartblad 17 (Dr.)	44
HENNY GROENENDIJK Vuurstenen bijlen uit het wierdengebied: bronnenkritiek graag!	49
MIRANDA DE WIT Hernieuwd onderzoek op de Daalkampen te Borger (Dr.)	53
JOHAN NICOLAY Midlaren - 'De Bloemert': een archeologisch paradijs aan de oevers van het Zuidlaardermeer (Dr.)	57
JOHAN NICOLAY EN BERT TUIN Archeologisch spoorzoeken in het gebied rondom 'De Bloemert': een waarderend onderzoek bij Noordlaren (Gr.) en Midlaren (Dr.)	63

PETER ATTEMA & GIJS TOL Nieuwe veldverkenningen en een oude verzameling, werken aan de archeologische kaart van de gemeente Nettuno (Italië)	71
TYMON DE HAAS & GIJS TOL Survey in Campana, gemeente Nettuno (Italië)	77
REINDER REINDERS De opgraving van de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (Griekenland) in het Olympisch jaar 2004	84
RENÉ CAPPERS Onderzoek aan plantenresten uit Grieks-Romeins Karanis (Fayum, Egypte): een doorstart na 70 jaar	89
JURJEN BOS & ERWIN BROUWER Kruisvormige mantelspelden in vroegmiddeleeuws Friesland	96
TESSA KROL & JURJEN BOS Een verklaring voor de hoeveelheid Angelsaksisch aardewerk in Drenthe	101
FRITS VREDE Archeobotanisch onderzoek aan het van Starckenborghkanaal (Gr.)	105
EGGE KNOL Karolingische wapengraven in Wadwerd (Gr.) en Hallum (Fr.)	112
DICK STAPERT & HENNY GROENENDIJK Kogelpotten langs de Oude Aa nabij het Friescheveen, Gem. Haren (Gr.)	118
JESSICA GRIMM De dierenbotten van de Dornburg (Duitsland)	124
WIETSKE PRUMMEL Dierlijke resten uit een 17e eeuwse redoute van de vesting Coevorden (Dr.)	128
MARLIES VAN KRUINING Botten onder de slaapkamervloer in Kroddeburen (Gr.)	134
OTTO HARSEMA Terzijde van de weg naar Santiago, of: kijken naar waar de neus niet heenwijst	139

EEN GEÏSOLEERDE JONG- PALEOLITHISCHE SPITS VAN MIDLAREN- 'DE BLOEMERT' (DR.): HAMBURGIEN OF CRESWELLIEN?

Dick Stapert

Spitsen met een schuine afknotting en een schouder

De eerste mensen die zich na het barre Boven-Pleniglaciaal van de laatste ijstijd weer permanent op de Nooroeuropese Laagvlakte vestigden, vanaf rond 15.000 jaar geleden (zonnertijd), waren pioniers uit het zuiden. Ze waren afkomstig uit de grote Magdalénien-cultuur. Tijdens het Bølling Interstadiaal ontwikkelden zich al spoedig twee culturele groepen onder deze pioniers in het noorden: Creswellien in het westen (vooral in zuidelijk Engeland) en Hamburgien in het oosten (Nederland, Duitsland en Polen). Wellicht waren deze kolonisten afkomstig uit twee geografisch verschillende Magdalénien-'brongebieden'.

Typische werktuigen voor het Magdalénien zijn klingetjes met afgestompte rug; deze waren in groepjes geschacht op speerpunten van gewei, als weerhaken, zoals we weten door een exemplaar gevonden te Pincevent. Die speerpunten zaten weer vast aan lange houten stokken. Het is opmerkelijk dat de jagers van Hamburgien en Creswellien in het geheel geen klingetjes met afgestompte rug nalieten, maar in plaats daarvan alleen maar (wat grotere) spitsen: kerfspitsen en steelspitsen in het Hamburgien, Cheddar- en Creswell-spitsen in het Creswellien.

Een aantrekkelijke hypothese houdt in dat kort voor de trek naar het noorden pijl en boog waren uitgevonden; de noordelijke spitsen zouden dus dienst hebben gedaan als pijlpunten (of als weerhaken op pijlen). Voor pijlen

zijn veel minder lange houten stokken nodig dan voor speren, een belangrijk voordeel op de grotendeels boomloze vlaktes in het noorden.

Spitsen worden door archeologen traditioneel gebruikt als 'gidsfossielen': aan de hand van verschillende types worden allerlei jongpaleolithische culturen geïdentificeerd. Uit etnografisch onderzoek is gebleken dat dat niet zo gek is: spitsen blijken bij uitstek dragers van 'emblematische' stijlkenmerken te zijn, waarmee de jagers aangaven tot welke groep ze behoorden of gerekend wensten te worden.

Cheddar- en Creswell-spitsen werden gedefinieerd door Bohmers (1956) als spitsen met respectievelijk twee knikken en één knik in de getoucheerde 'rug'. Ze behoren net als Hamburgien-spitsen (en vele andere spits-types) tot de grote groep spitsen waarbij de punt wordt gevormd door een schuine afknotting. Cheddar-spitsen hebben langs dezelfde zijde nog een tweede schuine afknotting, bij de basis; daarom worden ze ook wel *bitruncated points* of *trapezoidal points* genoemd (bijv. Jacobi, 2004).

Creswell-spitsen en kerfspitsen hebben naast de schuine afknotting bij de punt een 'schouder' bij de basis. Ze zijn duidelijk zeer verwant en lijken vaak onontwarbaar veel op elkaar. Zo zijn meerdere spitsen van de grote Creswell-vindplaats Gough's Cave in de Cheddar Gorge feitelijk niet te onderscheiden van Hamburgien kerfspitsen (Jacobi, 2004). Impliciet in de naamgeving is dat de schouder concaaf is bij kerfspitsen (daarom heten ze zo),

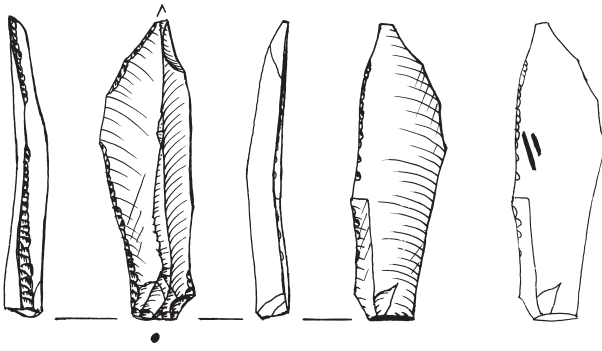

Fig. 1. De spits van 'De Bloemert'. Rechts is schematisch de locatie van een bundeltje fijne krasjes met hun richting aangegeven; dit zijn mogelijk microscopic linear impact traces, ontstaan door gebruik als pijlpunt (tek. L. Johansen).

De Bloemert (Midlaren)

2 cm

en rechtverlopend bij Creswell-spitsen. Helaas hielden de jongpaleolithische mensen zich in de praktijk niet altijd aan dit onderscheid. Veel Creswellien-spitsen hebben, als je er een lineaal langs legt, licht tot matig concave schouders. Omgekeerd komen rechtverlopende schouders wel voor bij Hamburgien-spitsen, zij het schaars. De vondst van 'De Bloemert' (fig. 1) is een mooi voorbeeld van dit classificatieprobleem: gaat het hier om een kerfspits uit het Hamburgien of een Creswell-spits uit het Creswellien?

Zowel kerfspitsen als Creswell-spitsen zijn ook bekend van Magdalénien-vindplaatsen (bijv. Marsangy, Petersfels). Dit geldt in veel mindere mate voor Cheddar-spitsen, en daarom maakt vooral de Cheddar-spits een originele 'noordelijke' indruk. Het is niet toevallig dat Engelse collega's vooral de Cheddar-spits willen gebruiken als gidsfossiel voor het Creswellien. Daarmee zou in Nederland eigenlijk alleen Zeijen in aanmerking komen als een Creswellien site. Ik ben van mening dat ook sites als Siegerswoude II en Emmerhout, met Creswell-spitsen maar geen Cheddar-spitsen, tot het Creswellien gerekend moeten worden; ze vertegenwoordigen waarschijnlijk een jongere fase van deze cultuur.

De spits van 'De Bloemert'

In 2003 en 2004 zijn uitgebreide opgravingen verricht bij Midlaren-'De Bloemert', waarbij vooral sporen en vondsten uit ijzertijd, Romeinse periode en Middeleeuwen werden aangetroffen (zie Nicolay, deze bundel). Daarnaast kwam een beperkte hoeveelheid vuurstenen uit Mesolithicum en Neolithicum voor de dag, en als oudste vondst een prachtige spits.¹ De spits van 'De Bloemert' is een geïsoleerd artefact uit het Jongpaleolithicum. De opgravingen waren zeer uitgestrekt, en de dichtstbijzijnde rand van het onderzochte terrein is altijd nog meer dan 40 m verwijderd van de vindplaats van de spits. Er zijn geen andere vondsten uit deze periode gedaan. Geïsoleerde spitsen zijn overigens een bekend fenomeen; het zal in het algemeen gaan om pijlen die tijdens de jacht gebruikt werden en niet teruggevonden konden worden. Het is echter zeldzaam dat een geïsoleerd voorkomen zo duidelijk archeologisch gedemonstreerd kan worden.²

Het betreft een vrij kleine spits (fig. 1).³ Het werktuig is gemaakt van vlekkerige, lichtgrijze, fijnkorrelige en ondoorzichtige vuursteen. Het slagvlakrestje is vlak (niet geprepareerd); het lijkt een oud vorstspijtlakje. Van de punt is een klein stukje afgebroken, niet meer dan 2 mm. De lengte is 3,9 cm (reconstructie oor-

Fig. 2. Bepaling van de T/L-index:
de relatieve lengte van de afknotting
bij de punt van een spits, uitgedrukt
als percentage van de totale lengte:
 $T/L \times 100$ (T is afgeleid van het Engelse
woord voor afknotting: truncation).

Voorbeelden:

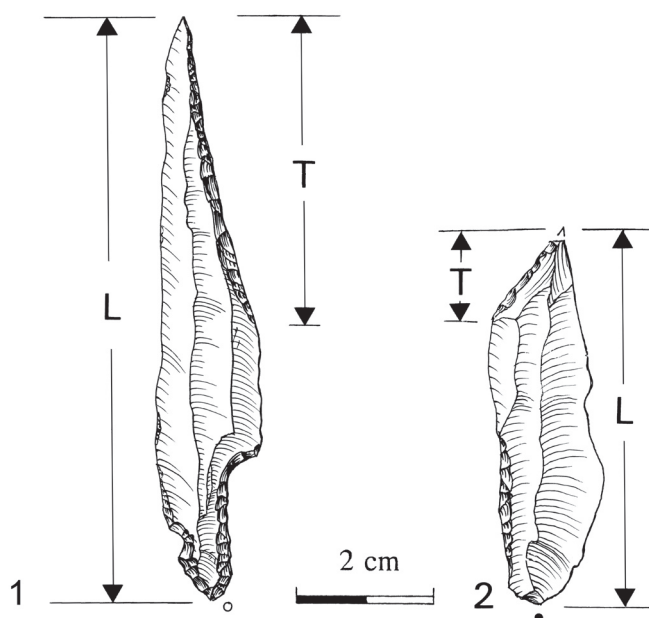
1. Havelter steelspits van Wijnjeterp
(Naar: Bohmers, 1956: fig. 2, no. 7):

T/L-index = ca. 52;

2. Creswell-spits van Siegerswoude II

(Naar: Kramer et al., 1985: fig. 9, no. 12):

T/L-index = ca. 24 (tek. L. Johansen).

spronkelijke lengte: 4,1 cm), de max. breedte 1,2 cm, en de max. dikte 0,4 cm; het gewicht bedraagt ca. 1,9 gram. De spits is gemaakt van een regelmatige kling; dorsaal zijn meerdere lange negatieven te zien met dezelfde slagrichting als de kling. Tussen schouder en afknotting is een ongeretoucheerd deel van ca. 6 mm lang. De afknotting bevindt zich links als de top van de spits naar boven wijst (en het dorsale vlak naar de beschouwer is gekeerd). De 'schouder' is licht concaaf. De spits kan daarom geclassificeerd worden als een kerfspits of als een (enigszins atypische) Creswell-spits. Hieronder wordt beargumenteerd dat de waarschijnlijkheid dat het een Creswellien-spits is, veel groter is dan het alternatief.

De spits is duidelijk gebruikt als 'projectiel' (waarschijnlijk als pijlpunt). Niet alleen is het topje afgebroken, maar er zijn ook vele afsplinteringen langs de ongeretoucheerde zijde. Bevredigend is de waarneming, ongeveer in het midden van het ventrale vlak, op enkele mm vanaf de ongeretoucheerde zijde, van een serie subparallele krasjes, die een kleine hoek

maken met de ongeretoucheerde zijde; ze zijn goed zichtbaar met een stereomicroscop bij 25 $\times$. Het gaat hier hoogstwaarschijnlijk om *microscopic linear impact traces*, ontstaan tijdens de inslag van de pijl. Kleine afgebroken splintertertjes creëerden deze krasjes, die ongeveer de schietrichting van de pijl weerspiegelen. Mogelijk eveneens samenhangend met de inslag, door terugslag vanuit de schacht, is een lange splinter die ventraal vanaf de basis is afgespleten.

De T/L-index

Er bestaat nog een ander verschil tussen Hamburgien-kerfspitsen en Creswell-spitsen dan concaaf of rechte schouders. Bij de meeste Hamburgien-spitsen zie je dat de afknotting ongeveer tot halverwege de spits reikt, terwijl deze bij Creswell-spitsen over het algemeen veel korter is. Met andere woorden: de relatieve lengte van de afknotting (gemeten langs de middenas van de spitsen) lijkt in veel gevallen groter bij Hamburgien-spitsen dan bij Creswell-spitsen. Dit is uit te drukken als een

Tabel 1. Gemiddelde T/L-waarden voor spitsen van Hamburgien en Creswellien sites in noordelijk Nederland.⁴

Vindplaatsen	aantal spitsen	(gemiddelde) T/L-index
Hamburg-sites:		
Luttenberg	14	35,1
Marum	7	39,3
Bakkeveen	4	40,9
Havelte-Westierzand	3	43,5
Ureterp I	14	44,5
Duurswoude IV	3	46,4
Havelte-Holtingerzand	10	46,6
Rolde	4	48,7
Oldeholtwolde	10	49,3
Elspeet	1	51,5
Wijnjeterp	1	51,8
Emmen	1	53,8
totaal Hamburg-sites	72	43,5
Creswell-sites:		
Zeijen	6	24,6
Siegerswoude II	25	28,0
Emmerhout	5	35,2
totaal Creswell-sites	36	28,4

verhoudingsgetal in de percentageschaal: $T/L \times 100$ (T staat voor *truncation*: afknotting, L voor lengte). De wijze van bepaling van de T/L-index is weergegeven in figuur 2. Naar aanleiding van de vondst van 'De Bloemert' werd statistisch onderzoek gedaan op basis van steekproeven van beide soorten spitsen. In totaal werd de T/L-index bepaald van 108 spitsen uit noordelijk Nederland: 72 kerf- of steelspitsen van het Hamburgien, en 36 Creswell-spitsen.⁴ De resultaten zijn weergegeven in tabel 1 en in figuur 3.

Bij de Creswell-spitsen is de *range* van T/L-waarden: 12,7 (Siegerswoude II) – 45,2 (Siegerswoude II); de gemiddelde waarde is 28,4. Bij de Hamburgien-spitsen is de *range*: 15,0 (Marum) – 63,6 (Rolde); de gemiddelde waarde is 43,5. Hoewel er een overlap is bestaat er dus een duidelijk verschil tussen de twee groe-

pen spitsen. De modale klasse van T/L-waarden bij Creswellien-spitsen is 20–30, die van Hamburgien-spitsen 50–60: ongeveer twee keer zo groot. Van de Hamburgien-spitsen hebben niet minder dan 30 stuks (41,7 %) een T/L-waarde boven de 50, terwijl geen enkele Creswell-spits een dergelijke waarde haalt. Uit tabel 1 kan worden opgemaakt dat de grens tussen de twee groepen spitsen, wat betreft gemiddelde T/L-waarde, het beste bij 35 gelegd kan worden. Wanneer de T/L-waarden van alle spitsen in twee groepen worden verdeeld, groter en kleiner dan 35, ontstaat het volgende beeld:

T/L-index	Hamburgien	Creswellien
0–35,0	21	26
35,1–70	51	10

Het verschil tussen de twee groepen kan eenvoudig met een chi-kwadraattest statistisch worden onderzocht op basis van deze getallen, en dat verschil blijkt zeer significant te zijn (chi-kwadraat: 16,4; tweezijdige $p < 0,001$). Het is van belang hier te melden dat het verschil tussen steel- en kerfspitsen binnen het Hamburgien niet significant is, hetgeen de reden is dat ze als één groep zijn beschouwd (steelspitsen hebben gemiddeld iets hogere T/L-waarden).

De spits van 'De Bloemert' heeft een T/L-waarde van 28,0. Dit is een waarde die dicht bij de gemiddelde T/L-waarde van de Creswell-spitsen in de steekproef ligt. De kans dat een spits met de T/L-waarde als die van 'De Bloemert' uit de Creswellien-steekproef zou kunnen komen is 96,0 %; de kans dat hij uit de Hamburgien-steekproef zou kunnen komen is slechts 22,6 % (op basis van tweezijdige overschrijdingskansen). Met andere woorden: op basis van de onderzochte steekproef heeft de spits van 'De Bloemert' een 4,25 keer zo grote kans tot het Creswellien te behoren dan tot het Hamburgien.

Men kan zich afvragen of het verschil tussen Hamburgien- en Creswellien-spitsen te

T/L-index: relatieve afknottings-lengte Hamburg- en Creswell-spitsen

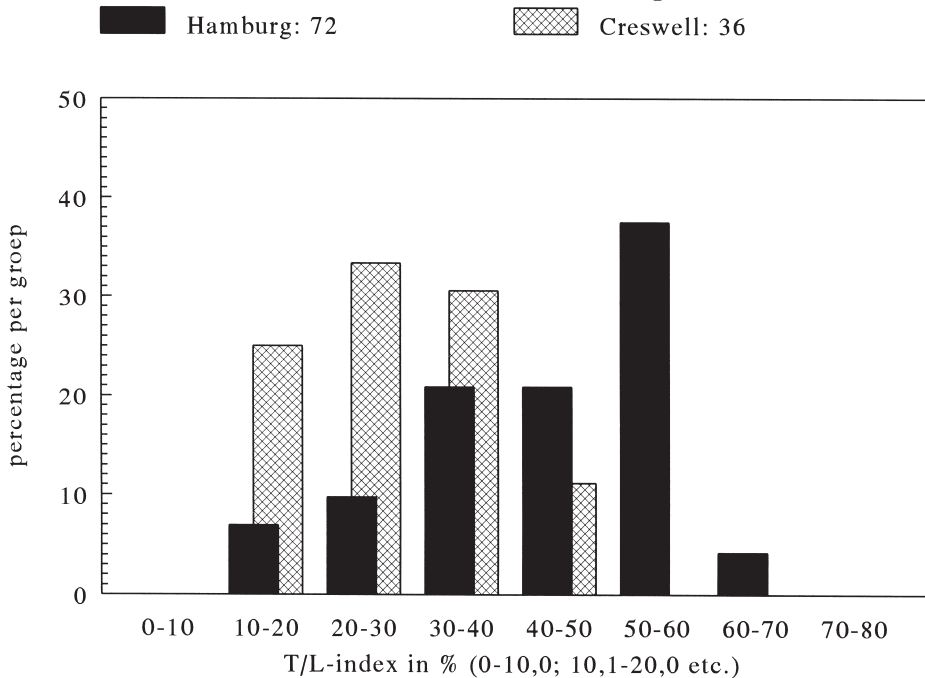

Fig. 3. De T/L-index in klassen van 10 %, voor Hamburgien- en Creswellien-spitsen in noordelijk Nederland. Hoewel er een flinke overlap is, vertonen Hamburgien-spitsen door de bank genomen hogere T/L-waarden dan Creswellien-spitsen. De gemiddelde T/L-index voor Hamburg-spitsen is 43,5; die voor Creswell-spitsen is 28,4 (fig. D. Stapert).

wijten is aan een derde factor die niet in de beschouwing is betrokken. Daarbij kan gedacht worden aan de lengte van de spitsen. Het blijkt dat beide groepen spitsen gemiddeld even lang zijn: 4,9 cm, en een vergelijkbare normale verdeling laten zien (fig. 4). Wel is de spreiding van de lengtes bij Hamburgien-spitsen groter als gevolg van de grotere steekproef (Hamburgien: range 2,6–8,4 cm, stand. dev. 1,1; Creswellien: range 3,8–6,3 cm, stand. dev. 0,7). Er blijkt bovendien geen correlatie te bestaan tussen de lengte van spitsen en hun T/L-waarde ($r = 0,063$, d.w.z. praktisch nul). Het lijkt er dus inderdaad op dat we met een stilistisch attriboot te maken te hebben.

Op Creswell-vindplaatsen komen ook regelmatig spitsen voor met alleen een schuine afknotting bij de punt, zonder schouder dus.

Deze noemen we 'lange B-spitsen' (meetbare exemplaren bij de onderzochte vindplaatsen: 1 te Emmerhout, 6 te Siegerswoude II, 2 te Zeijen). Deze vertonen hetzelfde beeld als de Creswell-spitsen, hoewel de spreiding groter is: de range in T/L-waarden van de in totaal negen lange B-spitsen is 13,5 (Zeijen) – 59,2 (Emmerhout); de gemiddelde T/L-waarde van deze spitsen bedraagt 27,3.

Discussie

Het is interessant om te bekijken of Creswell-spitsen in Engeland hetzelfde beeld geven. Op basis van de recente publicatie van Jacobi (2004) zijn elf Creswell-spitsen gemeten: zes van de grote vindplaats Gough's Cave, en vijf van diverse andere sites. De range in T/L-waarden van deze spitsen is 14,0–45,2; de mid-

Hamburg- en Creswell-spitsen

Lengte van ca. complete spitsen

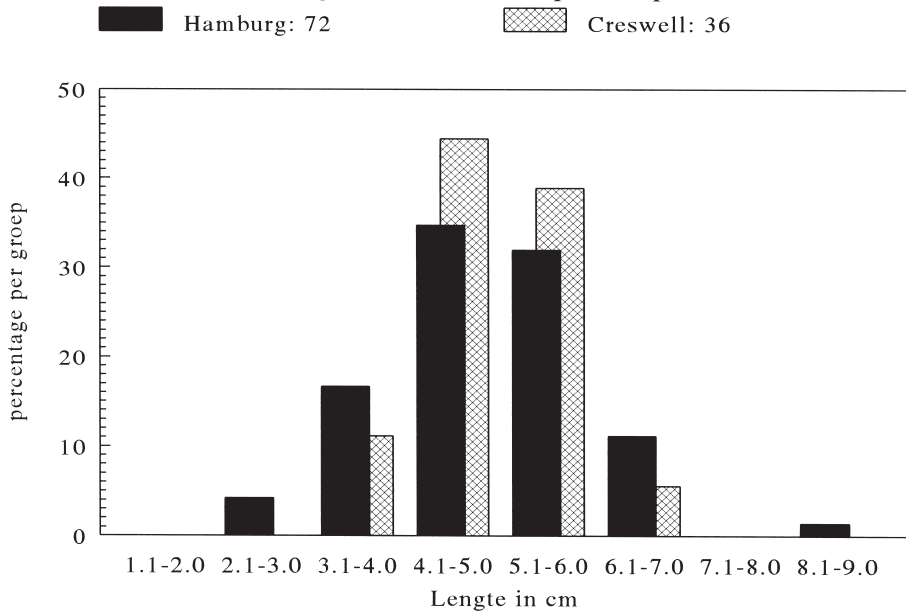

Fig. 4. Lengte van complete spitsen, in klassen van 1 cm. Hamburg- en Creswell-spitsen vertonen een vergelijkbare verdeling; van beide groepen spitsen is de gemiddelde lengte 4,9 cm (fig. D. Stapert).

delde T/L-waarde bedraagt 29,4. In Engeland is dus een zeer vergelijkbare situatie te zien.

Schwabedissen (1954) deed de interessante observatie dat de knik (daarmee wordt bedoeld het eindpunt van de afknotting) bij Creswell-spitsen op Engelse, Belgische en Nederlandse vindplaatsen in het bovenste deel van de spits ligt, maar bij de Magdalénien-sites in Zwitserland ongeveer in het midden van de spits. Het eerste type noemt hij het Kent-type, het tweede het Petersfels-type. Zijn karakterisering van het Kent-type is in dit artikel statistisch bevestigd – althans voor wat betreft noordelijk Nederland. Van het Petersfels-type beeldt hij vier exemplaren af, twee van Petersfels en twee van Kesslerloch. De gemiddelde T/L-waarde van deze spitsen is 50,7 (range 43,9–55,8).

De onderzochte Hamburg-spitsen in noordelijk Nederland doen qua T/L-index denken aan de Creswell-spitsen van Magdalénien-sites in Zwitserland. Het zou interessant zijn

om uit te zoeken in hoeverre meer westelijke Magdalénien-sites (in de Dordogne bijvoorbeeld) Creswell-spitsen zouden hebben met T/L-waarden die meer vergelijkbaar zijn met die van Creswell-spitsen in Nederland en Engeland. Op die manier zou het wellicht mogelijk worden de herkomst van de noordelijke pioniers nader te ontrafelen, maar dan moet er wel specifiek gekeken worden naar wat oudere Magdalénien-sites (anders traceren we wellicht latere contacten met Creswelliens of Hamburgiens).

Het ziet er naar uit dat de T/L-index een nuttige uitbreiding is van het typologisch instrumentarium. Er blijkt wat dit attribuut betreft een significant, zij het niet absoluut, verschil te bestaan tussen Hamburgien- en Creswellien-spitsen in noordelijk Nederland. Omdat deze spitsen gemiddeld even lang zijn is aan te nemen dat het hier een stilistisch verschil betreft.

Nog een opmerking tot slot. In de literatuur is meermalen het idee geopperd dat ook 'lateralisatie' een stilistisch attribuut zou zijn: had men de gewoonte om de afknotting links dan wel rechts aan te brengen op de spits (wanneer de punt naar boven wijst, en het dorsale vlak naar de beschouwer is gericht). Bij beide groepen spitsen in de onderzochte steekproef bestaat een lichte voorkeur voor rechtse afknottingen. Bij de Hamburgien-spitsen zijn 40 rechts en 32 links, bij de Creswell-spitsen zijn 19 rechts en 17 links. Alles tezamen: 59 rechts; dat is 54,6 % van het totaal. Het verschil is echter statistisch gezien niet significant (een *one-sample* chi-kwadraattest geeft het volgende resultaat: $0,3 < \text{tweezijdige } p < 0,5$). Het zou van interesse zijn uit te zoeken (bijvoorbeeld door experimenteel werk) of de lichte voorkeur voor rechtse afknottingen samen zou kunnen hangen met een overheersende rechtshandigheid.

Summary

During the extensive excavations at Midlaren-‘De Bloemert’ an isolated Late Palaeolithic point was found (fig. 1). Though the shoulder is slightly concave, it is nevertheless concluded that the point was probably left behind by a Creswellian rather than a Hamburgian hunter. The argument is that the oblique truncation of the point is relatively short: the T/L-index is 28.0 (this index expresses the length of the truncation (T) as a percentage of the total length (L) of the point: see fig. 2). Hamburgian points, by contrast, tend to have relatively long truncations. Based on a sample of 72 Hamburgian and 36 Creswell-points from the northern Netherlands, the mean T/L-value of Hamburgian points is 43.5, that of Creswell-points 28.4 (fig. 3). It is suggested that this difference reflects a stylistic preference, even though it is statistical – not absolute.

Noten

1. Ik dank Johan Nicolay voor de gelegenheid de spits van 'De Bloemert' te bestuderen. De vuurstenen worden bestudeerd door D. Raemaekers en B. Smit; tijdens een bezichtiging

viel aan M. Niekus een werktuig op dat er anders uitzag dan de rest – de hier besproken spits. Een eerste versie van dit artikel werd kritisch doorgelezen door Niekus, waarvoor dank.

2. De spits komt uit het noordelijk deel van werkput 84, en draagt het vondstnummer 2219.

3. Graag wil ik Lykke Johansen bedanken voor de tekeningen die ze maakte voor dit artikel.

4. Gebruikte bronnen: Bohmers, 1947 (Bakkeveen, Elspeet, Havelte-Holtingerzand, Havelte-Westerzand, Rolde, Ureterp I), Bohmers, 1956 (Wijnjeterp), Bohmers & Houtsma, 1961 (Duurswoude IV), Bohmers-archief GIA (Bakkeveen, Emmen, Marum), Johansen & Stapert, 2004 (Oldeholtwolde), Kramer *et al.*, 1985 (Siegerswoude II), Stapert, 1985 (Emmerhout), Stapert, 2000 (Havelte-Holtingerzand, Luttenberg), Stapert & Johansen, 2001 (Zeijen).

5. Enkele spitsen van Zeijen die niet aanwezig zijn in de GIA-collectie werden afgebeeld door Wouters (1982: p. 129, nrs. 3, 7 en 9). Nr. 7 is een fraaie Cheddar-spits. Nrs. 3 en 9 zijn Creswell-spitsen, niet opgenomen in de onderzochte steekproef; hun T/L-waarden zijn resp. 31,9 en 37,8.

Literatuur

Bohmers, A., 1947. Jong-Palaeolithicum en Vroeg-Mesolithicum. In: H.E. van Gelder, P. Glazema, G.A. Bontekoe, H. Halbertsma & W. Glasbergen (eds), *Een kwart eeuw oudheidkundig bodemonderzoek in Nederland. Gedenkboek A.E. van Giffen*. Meppel, pp. 129–201.

Bohmers, A., 1956. Statistics and graphs in the study of flint assemblages. II. A preliminary report on the statistical analysis of the Younger Palaeolithic in Northwestern Europe. *Palaeohistoria* 5, pp. 7–25.

Bohmers, A. & P. Houtsma, 1961. De praehistorie. In: J.P. Bakker, A. Bohmers & J.J. Spahr van der Hoek (eds), *Boven-Boorngebied*. Drachten, pp. 126–151.

- Jacobi, R., 2004. The Late Upper Palaeolithic lithic collection from Gough's Cave, Cheddar, Somerset and human use of the cave. *Proceedings of the Prehistoric Society* 70, pp. 1–92.
- Johansen, L. & D. Stapert, 2004. *Oldeholtwolde. A Hamburgian family encampment around a hearth*. Lisse etc.
- Kramer, E., P. Houtsma & J. Schilstra, 1985. The Creswellian site Siegerswoude II (Gemeente Opsterland, province of Friesland, the Netherlands). *Palaeohistoria* 27, pp. 67–88.
- Schwabedissen, H., 1954. *Die Federmesser-Gruppen des nordwesteuropäischen Flachlandes. Zur Ausbreitung des Spät-Magdalénien*. Neumünster.
- Stapert, D., 1985. A small Creswellian site at Emmerhout (province of Drenthe, the Netherlands). *Palaeohistoria* 27, pp. 1–65.
- Stapert, D., 2000. The Late Palaeolithic in the northern Netherlands. In: B. Valentin, P. Bodu & M. Christensen (eds), *L'Europe centrale et septentrionale au Tardiglaciaire. Confrontation des modèles régionaux de peuplement*. (= Mémoires du Musée de Préhistoire d'Ile-de-France no. 7.) Nemours, pp. 175–195.
- Stapert, D. & L. Johansen, 2001. The Creswellian site at Zeijen (prov. of Drenthe, the Netherlands): an encampment with a probable tent ring. In: W.H. Metz, B.L. van Beek & H. Steegstra (eds), *Patina. Essays presented to Jay Jordan Butler on the occasion of his 80th birthday*. Groningen/Amsterdam, pp. 503–526.
- Wouters, A., 1982. Vindplaatsen van de Creswell-Component. *Archeologische Berichten* 11/12, pp. 122–130.